

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

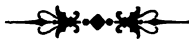
А. БЕЛИЋ

уз

СТАЛНУ САРАДЊУ

г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у
Љубљани, К. НИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у
Београду, М. РЕШЕТАРА, б. проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив.
у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив.
у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Београду, ФР. ИЛЕШИЋА,
проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА,
проф. Унив. у Београду

КЊИГА VIII

ДРЖАВНА ШТАМПARIЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1928—1929

Трпни придеви у нецеситативној употреби.

У црте које су нарочито значајне за старословенски језик спада и употреба трпних глаголских придева у значењу могућности, способности или неопходности. У последње време посветио је специјалну пажњу таквим случајевима г. Б. Хавранек и то у чланку „Přspěvek k tvoření slov ve spisovných jazycích slovanských. (Adjektiva s významem latinských adjektiv na *-bilis*)“ Slavia VII, 4 стр. 766—784. Тај чланак унеколико стоји у вези с већом расправом г. Хавранека о глаголском роду, јер се аутор на неколико места у своме чланку позива на то своје дело. Међутим то не значи да се тиме може добити потпуна слика о глаголском трп. придеву у нецеситативној служби, специјално у старословенском, јер нам позивање г. Хавранека на расправу о глаголском роду нимало не помаже: онај део који нас занима све досада није угледао света.

Г. Хавранек је обратио пажњу на једну језичку црту која је, по његову мишљењу, карактеристична само за књижевни језик, а не и за простонародни. То има да буду придеви латинског типа на *-bilis* као *visibilis*. У своме чланку писац је покушао да изнесе све начине како се такво специјално значење исказује у данашњим књижевним словенским језицима.¹⁾

Као један од многобројних начина да се изрази нецеситативност служе трпни глаг. придеви. Г. Хавранек се не упушта у генезу тих појава, него даје само материјал; ма да писац сам тврди да је хтео „ukázati na vnitřní příčiny toho proč tyto typu

¹⁾ Могло би се приметити да у целом чланку нема спомена о словачком и белоруском језику. Када је већ хтео да пише о словенским књижевним језицима, онда би било сасвим умесно да је писац споменуо и та два језика, које он може сматрати за дијалекте чешког односно руског језика, али мора признати да та два језика као *књижевни* постоје.

vznikaly“, то се из самог чланка не види. Намеће се према томе питање како је дошло до тога да трпни придеви добивају, или боље, да су добивали споменуто нијансу у значењу? Да се олговори на ово питање, ја сматрам да треба поћи од основног значења трпних придева и уопште глаголских придева. Једна од главних особина партиципа јесте способност да обележавају време. Тако и трпни глаголски придеви својом особином да се у њима садржи појам времена у вези са свршетком или трајањем какве радње или стања дају нам могућност да ту радњу или стање посматрамо у границама времена. И ништа не смета да такви облици добију модално значење, да обележе радњу односно стање које је и *могуће* у времену. С негацијом постаје значење тих облика временски неограничено, то јест оно може бити везано не са завршетком или *извесним* трајањем у времену, него са сталном особином предмета која остаје не само вечно непромењена него се и не може променити.

У словенским језицима сретамо такву особину трпних глаг. придева врло давно, и то пре свега у старословенским споменицима. У грчком оригиналу за ту сврху употребљавао се глаголски придев -τός који је исто тако као и словенски глаг. трпни придев прошлог времена имао двојако значење:

1. да је радња извршена (λύτός 'одрешен') и
2. да се радња може, мора извршити ('одрешљив').

Док се у грчком јављају само такви облици, дотле у старословенским споменицима има неколико начина да се такав грчки облик преведе. Најчешће у тој функцији долазе глаголски придеви, и то трпни, и садашњег и прошлог времена. Овај последњи особито у Синајском молитвенику.

Испитивањем порекла таквих партиципа дошао сам до оваквих закључака: ако је за означену сврху служио партицип сад. врем., онда је могао да се употреби како од несвршених глагола тако и од свршених. Како је пасивни партицип сад. времена био етимолошки везан с основом садашњег времена (одатле је он и добио име), то је он морао да изражава радњу која се догађала у исто време када се о њој говори. То вреди за партицип с трајним видом. Ако је такав партицип имао у основи свршени вид, тада је по значењу био сасвим близак придеву, а јављао се, скоро искључиво, у нецеситативној употреби. То је значење постало на тај начин што се подразумевало да радња која

има свршетак, да га према томе и *може* имати. С речцом за одрицање добива се значење да извесна радња *не може* имати свршетак.

Када је основа била несвршена, пажња се могла обраћати на то да нешто што траје може трајати као такво и даље у будућности и увек, а с негацијом таква особина могућности која вечно траје мења се само утолико што од могућности постаје немогућност. На пр. како *вз гробъ невѣмѣштанѣмзи вѣмѣштанѣмзи вѣмѣштанѣмъ* Супрас. 459, 6—7 или *нпрѣходима вѣстѣства прѣходима авиша сѣ* Син. Молитв. 3, 7.

Код тога новог значења била је разлика између партиципа с несвршеним видом и свршеним скоро минимална. Одатле и потиче колебање у употреби вида пасивних партиципа сад времена.

Пасивни партиципи прошлог времена који су се градили првобитно само од корена односно од основе неодређеног начина или прошлих времена — значили су радњу која се раније догодила од радње глагола који стоји у реченици. Али када су се почели додавати суфикси **no/to* и основи садашњег времена, доспели су глаголски придеви, који су постали на тај начин, у сличну сферу зависности и односа као и споменути партицип на **-mo-*.

То је било правило за основе с несвршеним видом.

У старословенским споменицима трпни глаг. придеви од основе са свршеним видом кад долазе с негацијом одговарају грчким глаг. придевима на *-τος* с нецеситативним значењем.

Старословенски материјал претставља на 100 случајева употребе нецесит. партиципа једва пет сигурних примера са партиципом без негације. Сви су остали примери с негацијом. Позитивни облик јавља се ретко и због тога што би се његово значење у таквом случају мешало са значењем обичног партиципа. Ако се он и јавља, то углавном долази уз облик с негацијом као његова антитеза. Примери су већ дати. То би био и једини спољашњи знак по коме можемо каквом трпном глаголском придеву, ако је без негације, приписати нецеситативну нијансу у значењу. Неће зато бити много чудно што Хавранек у своме чланку није свакад тачно погодио нецеситативно значење.¹⁾

¹⁾ Али ипак можемо му замерити што за један исти случај — само у два различна језика — допушта два значења. Та недоследност огледа се у примеру где за старочешки *slyšitedlný* не допушта нецес. значење, а паралелни

Г. Хавранек (стр. 770) сматра да типа *видимъ — невидимъ* нема у старословенском језику најстарије епохе и да је тај тип постао тек у доцнијој елоси старослов. језика. Најархаичнији језик, по г. Хавранеку, имају јеванђеља и псалтир. И, заиста, ту има свега два примера за партицип сад. врем. у оном специјалном значењу (*игасимъ* у Остром. јеванђ. и *оудобъ посимъ*; ту је нецеситативно значење морало да се појача прилогом *оудобъ*).¹⁾

Г. Хавранек не даје објашњење зашто су у најстаријим споменицима такви случајеви толико ретки. Ја мислим да је то стога што је у најстарије доба пасивни партицип сад. врем. био у живој употреби као саставни део глаголске системе, а да се доцније, уколико је губио своје првобитно, основно значење, ограничавао, а и пре тога кад је био с негацијом, на оно специјално значење могућности, неопходности. С друге стране, могло би се узети у обзир и чисто филолошко објашњење. Ствар је у томе што таквих облика нема много ни у грчком оригиналу, па зато није било потребе да се односни старословенски облици појављују у већој мери.

Да је то тако, нека послужи као доказ Вуков превод Новог завета. Ту Вуку није требало да гради нове речи, у нашем случају нецеситативне придеве, за превод јеванђеља, где их скоро и нема, него их је начинио преведећи посланице апостолске: *неисѣишљив*, *неисѣражив*, *непоколебљив*, *неразумљив*. (Вук Карацић, Грам. и полем. списи III₂, стр. 267). Није сасвим сигуран ни пример који наводи г. Хавранек из јеванђеља *пријатниъ* Лука IV₁₉. Вук то преводи са: „и да проповиједам *пријатну*“²⁾ годину Господњу“, из чега се не види нецеситативно значење.

Према Хавранеку изгледало би да су већ у старословенском језику нецесит. придеви били скоро увек неологизми. То би се најмање могло да односи на такве придеве који су постали од

старословенски облик *сѣшанъ* он узима као нецеситатив (стр. 773 и 767). Исто тако чешки *pitedlný (kvas)* стр. 774 има му „*jiny význam*“ него што има пољски „*pitny miód*“ (стр. 777) са нецес. значењем.

¹⁾ Други пример таквог „појачавања“ налази се у Супрас. *оудобъ неѣлимъ* 533₁₉ 522₁₆.

²⁾ Вук придев *пријатан* убраја у оних 47 речи „које су од славенскијех покрбљене“, управо полупокрбљене.

трпних глаг. придева који могу бити прасловенског, па и праиндоевропског порекла.

Г. Хавранек излаже даље систематски и друге облике који у словенским језицима имају значење могућности. Позната је чињеница да је руски књижевни језик између многобројних црквено-словенских црта примио и образовања ових придева као у црквеном језику: *недвижимый, неизгладимый, низвѣжимый*. Тачно је да је нови бугарски књижевни језик позајмио из руског таква образовања. Али нимало не одговара стварности тврђење да су пољски облици: *richoty, nierichoty, jadoty* руског порекла. Оставимо на страну невероватну претпоставку да је чак старопољски позајмио такве придеве од руског, а да су они, на пример, у чешком језику исконски. Сама историја говори против мишљења г. Хавранека, јер с руским језиком Пољаци, или боље, пољска књижевност сусреће се тек под крај 18 столећа. И онда када би тај утицај у историји заиста постојао, ипак је мало чудновато зашто се такви облици нису обилно сачували до данас. То утолико више када се зна да пољски књижевни језик има своју *непрекинуту* традицију, као, можда, ниједан од осталих словенских језика.¹⁾ Уопште се не може без извесне резерве усвојити и Хавранекова закључна мисао да су нецеситативни придеви примани лако из каквог готовог словенског језика у језик који се тек стварао. Јер онда би остало необјашњено како је дошло до тога да је украјински језик *самостално* развио свој тип тих придева, а није позајмио ни из руског, нарочито из пољског чијем је утицају он био вековима изложен.

Исто се односи и на старословенски језик, где су такви придеви морали бити већ у основи оног народног говора који је у основици старословенских споменика. Ту се, дакле, не може узети у обзир неки туђи тип образовања, нити говорити о „*prostředcích kterých lidová řeč nemá*“ (с. 766). Најзад, после свега овога, немогуће је сложити се са г. Хавранеком кад тврди да је својим чланком, с негативне стране, показао да би било погрешно само упоредном методом реконструисати прасловенски тип споменутих придева. Напротив, врло је ве-

¹⁾ Ауторова несигурност у питањима пољског језика огледа се и у навођењу примера из пољског, као *jadalny pokój*, место *pokój jadalny*, што је одлика специјално пољског језика.

роватно да је за најстарији тип нецеситативних придева служио партицип, особито пасивни. Већ по своме основном значењу он је могао лако да преузме на себе придевску особину. То истиче и из тога што се он као такав јавља — како је сам г. Хавранек изнео — у најстаријим епохама словенске писмености.

15 XI 1929.

П. Ђорђевић
